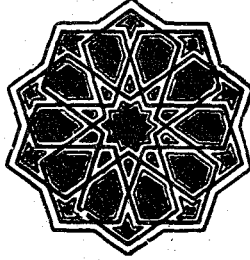

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT: XXXV

EMEVÎLERİN FÂTİMÎLERE KARŞI BİR İKTİDAR DENEMESİ

Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM

Doğuda Emevî Devleti'nin yıkılması, bu devletin hakimiyeti altında bulunan Kuzey Afrika ve Endülüs'te yeni birtakım siyâsî gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi, doğuda iktidarı kaybeden Emevîlerin 138/756'da Endülüs'te Emevî Devleti'ni tekrar ihyâ etmeleridir. Endülüs Emevîleri IV./X. yüzyılda gücünün ve nüfuzunun zirvesine ulaşmış; bu durum, söz konusu devletin bir taraftan kuzeydeki Hristiyan topraklarında, diğer taraftan Kuzey Afrika üzerinde nüfuzunu artırmasına sebep olmuştur. Hicrî III. yüzyılın son çeyreğinde Kuzey Afrika da son derece ciddi bir siyâsî gelişmeye sahne olmuştur. Bu gelişme, akîdevî açıdan Şîî-İsmâîlî olan Fâtımî Devleti'nin kurulmuş olmasıdır. Bu durum, tabii olarak bir taraftan Endülüs Emevîlerini Fâtımîlerle komşu haline getirirken, diğer taraftan da bu iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Çünkü Fâtımîlerin gayesi sınırlarını genişletmek ve propagandalarını yapmak; Emevîlerin hedefi de Kuzey Afrika'daki nüfuzlarını genişletmektir. Bu genişleme hedefi, Fâtımîlerin kurulmasıyla yeni bir tehditle karşılaşmıştı. Bu sebepten IV./X. asırda Emevîlerle Fâtımîler arasında çekişmeler meydana gelmiştir.

Endülüs Emevîleri ile Fâtımîler arasında siyâsî, askerî ve iktisâdî sebeplerden doğan ve gelişen mücadeleler, Fâtımî Devleti'ni kuran ve "Emîru'l-Mü'minîn" ünvanını alan Ubeydullah el-Mehdî zamanında (297-322/909-934) başlamış ve bir asırdan fazla devam etmiştir. Bu çekişmelerde, iki devletin mezheplerinin farklı oluşunun etkisi büyüktür. Fâtımîler Tunus'un batısına nüfuzlarını genişletmek istiyor ve hatta Endülüs'e dahi propagandacı gönderiyorlardı. Emevîler de Fâtımîlerin hareketlerine engel olmak için çaba sarfediyorlardı.

300-350/912-961 yılları arasında yarım asır boyunca Endülüs tahtında oturan III. Abdurrahman'ın, Ubeydullah el-Mehdî ve on-

dan sonra gelen Fâtımî halifelerini kendisine rakip görmesi, iki devlet arasındaki gerginliği artırdı. III. Abdurrahman, 317/929 yılında "halife" ve "Emîru'l-Mü'minîn" unvanını ve aynı zamanda "en-Nâsir li-Dînillâh" lakabını aldı;¹ Endülüs minberlerinde Fâtımîlere lânet edilmesini emretti. Ubeydullah el-Mehdî, bu durumdan son derece endişelendi. İki ülke arasında gerginlik gittikçe arttı. 344/955 yılında Endülüs Emevî Devleti'ne ait bir geminin Fâtımî halifesine ait bir gemiye saldırması sonucu iki devlet, birbirinin sahillerine karşılıklı saldırılarda bulundular.

Fâtımîlerle Emevîler arasındaki çekişmeler, III. Abdurrahman'dan sonra hilafet makamına geçen oğlu II. Hakem zamanında (350-366/961-976)da devam etti. Fâtımî Halifesi el-Aziz Billah, (365-386/975-966) II. Hakem'e yazdığı bir mektupta ona hakaret etti ve kötüledi. II. Hakem de ona "Sen bizi tanıdın ki hicvettin. Biz de seni tanısaydık cevap verirdik." diye yazdı. II. Hakem'in de el-Aziz'e hakaret ettiği ve onu hicvettiği rîvayet edilmektedir².

Her iki devlet, birbirlerinin siyâsî ve iktisâdî durumlarını öğrenmek için çaba sarfettiler ve bunun için çeşitli yolları denediler. Bu çerçevede dahilinde halifeler, ticâret, eğitim, hac gibi seyahat vesileleriyle yekdiğerinin ülkesine casuslar gönderiyorlardı. Fâtımîler, Ebu'l-Yüsr, Ebû Câfer Muhammed gibi propagandacıları bu iş için görevlendirmişlerdir. Meşhur İbn Havkal'ın Endülüs'ü ziyareti de bu siyaset çerçevesinde mütâlâa edilmektedir. İbn Havkal, seyahatinde Endülüs'ün iktisâdî durumunu izlemeye önem vermiştir. Emevîler de Fâtımîlerin iç durumunu öğrenmek için Mağrib'de oturan Endülüslülere ve Kuzey Afrika'dan kaçan ulemâdan istifade etmişlerdir³.

İki devlet arasında bu mücadeleler, gelişen siyâsî, askerî ve ekonomik sebeplere bağlı olmakla beraber, Emevîlerle Hâşimîler arasında kökleri İslâm öncesine dayanan eski mücadelenin de gözden uzak tutulmaması gerekir. Bilindiği üzere Abbâsî katliamından kurtulan I. Abdurrahman tarafından kurulmuş olan Endülüs Emevî

1. E. Lévi Provénçal, "Emeviler", *IA.*, IV, 253.

2. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, Beyrut 1977, V, 372-373.

3. Fâtımî-Emevî çekişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz.: el-Hubeyb el-Cenânî, "es-Sırâu'l-Fâtımî-el-Emevî fi'l Mağrib"; *Les Cahiers de Tunisie*, vol.26 (1978), pp.16-32, s.17. vd.; M.A. Mekki, "et-Teşeyyu'fi'l-Endelus", *Revista del Institutio de Estudios Islamicos en Madrid*, II, (1954), s.93 vd.; Mehmet Özdemir, "Müvelledün'un Endülüs Emevîleri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIV, Ankara 1993, 193-194.

Devleti yöneticilerinin, Hz. Fâtıma'nun neslinden gelen veya onun neslinden olduğunu iddia eden ve aynı zamanda Şîî inançları benimseyip yaymaya çalışan Fatımî Devleti'ni hoş karşılamamaları tabii bir durumdur.

İki devlet arasındaki çekişmelerin birbirini izlediği ortamda, Fâtımîlere karşı 395-397/1005-1007 yılları arasında isyan eden Ümeyyeli Ebû Rekve doğmuş ve büyümüştür. Bu makalede biz, Ebû Rekve tarafından Fâtımîlere karşı başlatılan ve Hâkim Biemrillah tarafından güçlükle bastırılabilen bu ayaklanma üzerinde durmak istiyoruz.

Asıl adı Velid olan Ebû Rekve'nin, kaynaklarda, Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik b. Mervan'ın torunlarından olduğu bildirilmekle birlikte⁴, onun Hişâm'a kadar uzanan şeceresi tam olarak verilmemektedir. İbn Haldun onun şeceresini, Velîd b. Hâşim b. Abdülmelik b. Abdurrahman ed-Dâhil, şeklinde vermekte⁵ ve dolayısıyla Abdurrahman ed-Dâhil'in torununun oğlu olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Ancak kaynaklarda Abdurrahman ed-Dâhil'in Abdülmelik adında bir oğlundan bahsedilmemektedir. Bu sebeple, İbn Haldun'un verdiği ve yukarıda kaydettiğimiz şecerenin doğru olmaması gerekir. Fakat Abdurrahman en-Nâsır'ın Abdülmelik adında bir oğlu vardır. Bu noktada, İbn Haldun'un Abdurrahman ed-Dâhil'le Abdurrahman en-Nâsır'ı karıştırmış olabileceği akla gelmektedir. Şu kadar var ki, Abdurrahman en-Nâsır'ın Hişâm adında bir oğlu mevcut değildi. Bununla birlikte, Ebû Rekve'nin Abdurrahman en-Nâsır'ın torunlarından olması kuvvetle muhtemeldir. İbn Tağrıberdî, onun, başlangıçta amcası Hişâm'a bîate davet ettiğini bildirmektedir⁶. Ebû Rekve'nin isyana teşebbüs ettiği sıralarda Endülüs tahtında sembolik dahi olsa II. Hişâm el-Müeyyed bulunmaktaydı. Bu sebepten Ebû Rekve, II. Hişâm'ın yeğenlerinden olmalıdır. Nitekim İbnü'l-Esîr de onun II. Hişâm'ın akrabası olduğunu kaydetmektedir⁷.

Ebû Rekve, Mansur b. Ebî Âmir'in baskısı yüzünden Endülüs'ten kaçan Ümeyyeliler arasında bulunmaktaydı. Mansur b. Ebî

4. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, Beyrut 1966, XI, 198; ez-Zehebî, *el-İber fi Haberi men Gaber*, tah. Ebû Hâcîr M.es-Saîd Beyrut trz., II, 190; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1974, XI, 337.

5. İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haber*, Beyrut 1979, IV, 58.

6. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire 1933, IV, 215.

7. İbnü'l-Esîr, IX, 198.

Amir, 366/976'da hilafet makamına geçtiğinde henüz oniki yaşında bir çocuk olan II. Hişâm zamanında Endülüs'ün idaresini eline alıp halifenin halkla, halkın da halife ile görüşmesini engelledi. Buna ilâve olarak, II. Hişâm'ın akrabaları arasında kendisine muhalefet edebilecek kimseleri takip etmeye ve yakalattırmaya başladı. Bu takip esnasında Endülüs'te Emevî ailesinden bazıları öldürüldü. Öldürülenler arasında II. Hişâm'ın amcası Muğîre de bulunuyordu. Ailenin bazı fertleri de kaçmayı başardılar. Kaçanlar arasında Ebû Rekve de vardı⁸. Kaynaklarda onun doğum tarihi hakkında bilgi verilmemekle birlikte, kaçtığı sırada yirmi yaşlarında olduğu bildirilmektedir⁹. Ebû Rekve önce Kayravan'a giderek bir müddet burada ikamet etti ve çocuk okutmakla meşgul oldu. Daha sonra Mısır'a giderek hadis ilmi tahsil etti. Mekke'ye, Yemen'e ve Şam'a seyahat etti. Seyahatleri sırasında ulemâ ile görüştü¹⁰. Asıl adı Velîd olduğu halde, yolculuk esnasında mutasavvıfların âdeti üzere yanında abdest almak için devamlı olarak deriden yapılmış küçük su kabı (Rekve) taşıdığından, "Ebû Rekve" künyesiyle meşhur oldu.

Ebû Rekve, Mekke, Yemen ve Şam seyahatlerinden sonra tekrar Mısır'a döndü. Daha sonra Berka'daki¹¹ Arap kabilelerinden Benî Kurre¹² arasına yerleşti. Burada dindarlığıyla ve zâhidliğiyle tanındı. Bu kabilenin çocuklarını okuttu, onlara yazı öğretti ve imamlık yaptı.

Bu sıralarda Benî Kurre ile Fâtımî halîfesi Hâkim Biemrillah arasında gerginlik mevcuttu. Hâkim, fesat çıkardıkları gerekçesiyle bu kabilenin bazı mensuplarını öldürtmüş; kumandanlarını hapsedmiş, mallarına el koymuş ve hatta bazı şahıslarını da yakmıştı¹³. Bu yüzden Benî Kurre ile bu Fâtımî Halifesi arasında husûmet meydana gelmişti. Ebû Rekve bu gergin ortamdan istifade etmesini bildi.

8. İbnü'l-Esîr, IX, 198; İbn Haldun, IV, 58.

9. İbnü'l-Esîr, IX, 198; İbn Haldun, IV, 58.

10. ez-Zehabî, II, 190.

11. Bugünkü Libya'nın kuzeydoğusunda bulunan ve Mısır sınırına bitişik olan bölge ve buranın merkezi olan şehir. Yâkût (*Mu'cemu'l-Büldân*, Lübnan 1979, I, 388-9), İskenderiye ile İfrikiyye arasındaki geniş bölge, şeklinde tanıtmaktadır.

12. Benî Kurre, Adnânîlerden Hilâl b. Âmir b. Sa'saa'nın bir koludur. Berka bölgesi ile Mısır'ın Saîd bölgesinde bulunan İhmîm, bu kabilenin yerleştiği yerler arasındadır. (İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Kahire 1977, 96, 424; el-Hemdânî, *Sıfatu Cezîra-i'l-Arab*, tah. Muhammed Ali el-Ekva' el-Havâlî, Riyad 1974, 294, 305, 306; el-Kalkaşendî, *Nihâyetu'l-Ereb*, tah. İbrahim el Ebyârî, Kahire 1991, 397; Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Beyrut 1991, III, 944).

13. İbn Haldun IV, 58.

Benî Kurre'den, önce Emevî halifesi II. Hişâm adına, daha sonra da kendi adına bîat almaya başladı. Onun davetini Benî Kurre'nin yanında, Endülüs Emevî yanlısı ve Fâtımîlere düşman olan ve daha önce Berka'ya yerleşmiş bulunan Zenâte¹⁴ kabilesi de kabul etti¹⁵. Nihayet Kurre ve Zenâte kabileleri birleşerek ona bîat edip halife ilan ettiler¹⁶. Fâtımîlerin Berka valisi durumu derhal Hâkim Biemrillah'a bir mektupla bildirerek, bu kabileleri dize getirmek maksadıyla harekete geçmek için izin istediye de Hâkim pek fazla önemsemediği için buna müsaade etmedi.

Ebû Rekve, bîat işi tamamlandıktan sonra ayaklanma için hazırlığa girişti. Bölgedeki Sünnî Berberîleri ve Fâtımîlere kızgın olan Arap kabilelerini etrafında toplayıp bunları Fâtımîlere karşı tahrik etmeye başladı. Bunu yaparken, gayesinin İslâm'a hizmet etmek olduğunu, sünnîlere baskı yaptığı için Hâkim Biemrillah'a karşı isyan ettiğini açıkladı.

Ebû Rekve, C. Âhir 395/Mart-Nisan 1005'te Berka'daki yerleşim merkezlerini ele geçirmekle harekete başladı. Gitgide büyüyen bu hareket, Ebû Rekve'nin 397/1007 yılında Kahire'de öldürülmesine kadar devam etti¹⁷.

Berka Bölgesi'ndeki yerleşim merkezlerini ele geçiren Ebû Rekve, daha sonra bizzat Berka şehri üzerine yürüdü. Bu arada kendisine arkadan saldıran bazı Berberîleri geri püskürttü. Berka halkı surlar inşa etmek ve hendek kazmak sûretiyle şehri savundular. Ebû Rekve, surları yıkmak için arrâde ve mancınık kullandı. Şehrin aylarca kuşatma altında kalması sonucu halk zor günler yaşadı. Bu arada Hâkim Biemrillah, Ebû Rekve'yi aldatmak gayesiyle bazı Mağribîlerin onunla yazışmasını istediye de bu teşebbüsünden olumlu bir sonuç elde edemedi¹⁸.

Başlangıçta Ebû Rekve'yi önemsemeyen, ancak gün geçtikçe durumun Fâtımîler için tehlikeli boyutlara ulaştığını gören Hâkim Biemrillah, Yınal et-Tavîl adlı bir Türk'ün komutasında, Türkler-

14. Kuzey Afrika'da bir Berberî Kabilesi (el-Kalkaşendî, 273).

15. E. Graefe, "Hâkim Biemrillah", *IA*, *VI*, 104.

16. İbnü'l-Esîr, *IX*, 198.

17. İbn Hallikân, *V*, 296-297.

18. Abdülmün'im Mâcid, *Zuhûru Hilâfeti'l-Fâtumiyîn ve Sukûtuha*, İskenderiye 1976, 251.

den ve Berberîlerden oluşan beş bin kişilik bir orduyu Ebû Rekve'nin üzerine sevketti. Bu ordu içinde yer alan Kütâme¹⁹, kabilesine mensup askerler, Yinal'dan hoşlanmıyorlardı. Çünkü bu komutan, Hâkim'in emriyle bu kabilenin ileri gelenlerinden pekçok kimseyi öldürmüştü²⁰.

Ebû Rekve, Yinal'ın Berka'ya doğru hareket ettiğini haber alır almaz kuşatmayı kaldırarak onun üzerine yürümeye karar verdi. Yinal'ın yolu üzerinde ve Berka'ya iki konak mesafede bulunan "Zâtu'l-Hammâm"²¹ adlı yer ile Berka arasında bulunan çölde yolculuk yapmak son derece zordu. Yolcular bu bölgede suyu ancak derin kuyulardan güçlkle temin edebiliyorlardı. Ebû Rekve'nin gönderdiği bin kişilik bir birlik, yol üzerindeki su kuyularını kapattı. Bu arada Ebû Rekve'nin casusları da Yinal'ı yanıltarak yüksek tepeler arasından yürüttüler ve "Uyûnu'n-Nazar" adlı mevkiide kayalıklardan taş atmak suretiyle düşman ordusunu yıprattılar. Ebû Rekve, çölden susuz ve perişan vaziyette çıkan Yinal'a saldırdı. Hâkim Biemrillah tarafından çok sayıda mensubu öldürülen ve zulme maruz kalan Kütâme kabilesinden bir grup, savaş esnasında Ebû Rekve'den emân dileyerek onun safına geçti. Bu savaşta Fâtımî ordusu yenilerek Yinal esir düştü. Askerlerinin bazıları öldürüldü ve geri kalanlar da esir alındı. Ebû Rekve, Yinal'dan Hâkim Biemrillah'a lânet okumasını istedi. Yinal bunu kabul etmeyip üstelik Ebû Rekve'nin yüzüne tükürünce işkence ile öldürülerek parça parça edildi. Ebû Rekve, Yinal'ın elinde bulunan yüzbin dinarı ve diğer eşyaları alarak Berka'ya geri döndü.²²

Yinal'ın yenilgiye uğraması, uzun müddet kuşatma altında kalan Berka halkının Zilhicce 395/Temmuz 1005'te ister istemez teslim olmasına yol açtı. Buradaki Fâtımî valisi ve adamları deniz yoluyla şehri terkederek bazıları Mısır'a, bazıları da Mağrib'e kaçtılar. Berka'ya giren Ebû Rekve, halka dokunulmamasını, yağma ve soyğun yapılmamasını ve adaletle hükmedilmesini askerlerine emretti²³. Kendisine "Emîru'l-Mü'minîn" diye hitap edilmeye başlandı²⁴

19. Berberî kabilelerinden Branes (Berânis)'in bir koludur. (el-Kalkaşendî, 405; es-Suyûtî, *Lübbü'l-Lübâb fi Tahrîri'l-Ensâb*, tah. Muhammed Ahmed Abdülaziz ve Eşref Ahmed Abdülaziz, Beyrut 1991, II, 202).

20. İbn Tağrıberdî, IV, 215.

21. İbnü'l-Esîr, IX, 199, Yâkût, II, 299.

22. İbnü'l-Esîr, IX, 199, İbn Tağrıberdî, IV, 216; Abdülmün'im Mâcid, 252.

23. İbnü'l-Esîr, IX, 199.

24. İbn Kesir, XI, 337.

'es-Sâir Biemrillah" lakabını aldı²⁵. "Emîru'l-Mü'minîn en-Nâsır li'd-Dîn" lakabını aldığı da söylenmektedir²⁶. Cuma günü irad ettiği belîğ bir hutbede Hâkim Biemrillah'a ve onun ecdâdına lânet okudu²⁷. Kendi adına para bastırdı ve bu paraların üzerine unvanlarını yazdırdı²⁸.

Ebû Rekve, Berka'ya "Bin Mâvâs" adında bir Berberîyi vali tayin etti. Bu vali burayı kötü bir şekilde yönettiği için halkın çoğu İskenderiye'ye göç etti. Bu arada Hâkim Biemrillah, "Fâtik" adında bir komutanın emrinde çoğu Türklerden meydana gelen bir orduyu Ebû Rekve'ye karşı sevketti. Ebû Rekve bu orduyu da mağlup etti.

Ebû Rekve, Berka'yı ele geçirip bölgede hakimiyet te'sis ettikten ve Fâtımîlerin gönderdiği orduları peşpeşe yendikten sonra Ramazan 396/Haziran 1006'da Mısır'a yönelerek bu ülke topraklarına ve özellikle Saîd Bölgesi'ne birlikler sevkettmeye başladı. Hatta İskenderiye'yi kuşattıysa da buradaki Fâtımî birlikleri tarafından geri püskürtüldü. Mısır topraklarında yaşayan pekçok Arap kabilesinin kendisine katılmasıyla daha da güç kazandı. İskenderiye yakınındaki Buhayra'da yaşayan ve Hâkim Biemrillah'ın kendileriyle 395/1004-1005 yılında savaşarak önde gelen şahıslarını öldürttüğü Benî Kurre mensupları ile, Karmatîlerle birlikte Mısır'a gelen ve Fâtımî halifesi el-Aziz tarafından Saîd bölgesine yerleştirilen Süleym ve Benî Hilâl kabileleri de Ebû Rekve'ye katıldılar²⁹. Bu noktadan hareketle, Mısır'da yaşayan Arapların genellikle Hâkim Biemrillah aleyhine Ebû Rekve'nin etrafında birleştiği sonucuna varmak mümkündür³⁰.

Berka Bölgesi'ne sevkettiği orduların yenilmesiyle ve Ebû Rekve'nin her taraftan Mısır topraklarına saldırmasıyla durumun iyice kötüye gittiğini gören Hâkim Biemrillah, Suriye'den yardım istemek zorunda kaldı. Hamdânî kölelerden, Araplardan, Türklerden ve Zencilerden meydana gelen bir orduyu Fazl b. Abdullah (bazı rivayetlerde Fazl b. Salih)'in komutasında Ebû Rekve'ye karşı

25. ez-Zehabî II, 190; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, Kahire 1350, III, 148; Zirikî, *el-A'lâm*, Kahire 1954-1959, IX, 138.

26. Abdülmün'im Mâcid, 252.

27. İbn Tağrıberdî, IV, 215.

28. ez-Zehabî, II, 190.

29. el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ' fi Sunâti'l-İnşâ*, tah. Muhammed Huseyn Şemsüddîn, Beyrut 1987, I, 394.

30. Abdülmün'im Mâcid, 253.

sevketti. Diğer kaynakların aksine İbn Kesîr, Fazl b. Abdullah'ın, aslında Hâkim'in değil de Ebû Rekve'nin komutanlarından birisi olduğunu, Hâkim'in ona beşyüz bin dinar ve beşyüz elbise göndererek kendi safına geçmesini istediğini, Fazl'ın, bu mallar kendisine ulaşınca Ebû Rekve'ye gelerek Hâkim'le başa çıkmalarının mümkün olmadığını bildirdiğini ve sonunda Hâkim'in saflarına geçtiğini kaydetmektedir³¹. Ancak bunun doğru olmadığı açıktır. Nitekim Zirikî de bu hususa dikkat çekerek, İbn Kesîr'in rivayetinin şüpheli olduğunu belirtmekte ve Fazl'ın Hâkim'in komutanlarından birisi olduğunu kaydeden İbnü'l-Esîr'in bu konuda verdiği bilgilerin daha güvenilir olduğunu açıklamaktadır³². Abdülmün'im Mâcid'in Yahyâ b. Saîd el-Antâkî'nin "et-Târihu'l-Mecmû' ale't-Tahkîk ve't-Tasdik" adlı eserinden naklettiği bilgiye göre Fazl b. Abdullah, Kahire'de Hisbe teşkilatının başında bulunuyordu ve Hâkim onu, hal-ka sert davrandığı için bu görevden azletmişti³³. Dolayısıyla Fazl'ın, önceden Ebû Rekve'nin değil, Hâkim'in adamlarından olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Fazl'ın ordusu Berka'ya yaklaştığında, Ebû Rekve derhal saldırıya geçerek bu orduyu geri püskürttü. Fazl ise, Ebû Rekve'nin önde gelen adamlarıyla haberleşerek onları kendi safına çekmek suretiyle düşmanını içten parçalama yolunu tercih etti; sonunda, Benî Kurre'den "Mâzî b. Mukarreb" adlı bir komutanı elde etmeye muvaffak oldu. Mâzî, Ebû Rekve'nin ordusuyla ilgili haberleri, savaş taktiklerini ve alınan kararları Fazl'a bildiriyor. Fazl da ondan aldığı bilgilere göre hareket ediyordu. Fazl, ordusunda yiyecek sıkıntısı başgöstermesi üzerine savaşa girmek zorunda kaldı. Kevmu Şerîk³⁴ denilen yerde meydana gelen şiddetli savaşta her iki taraf pekçok kayıp verdi. Fazl, Ebû Rekve'nin ordusunun kalabalık ve güçlü olduğunu görünce geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu arada Ebû Rekve'nin adamlarının Fâtımî ordusunu parçalamak gayesiyle teşebbüse geçtikleri görülmektedir: Ebû Rekve'nin ordusunda bulunan Benî Kurre, Fâtımî ordusundaki Araplara haber göndererek, Hâkim'in kendilerine yaptığı zulümleri hatırlattı ve on-

31. İbn Kesîr, XI, 337.

32. Zirikî, IX, 138.

33. Abdülmün'im Mâcid, 254.

34. İskenderiye ile Kahire arasında, Nil Nehri üzerinde bir yerleşim merkezidir. (el-Bekrî, *Mu'cem Ma'sta'cem*, tah. Mustafa es-Sakkâ, Beyrut 1983, II, 1143; Yâkût, IV, 495).

ları Ebû Rekve'nin safına geçmeye davet etti. Bu davet Fatımî ordusundaki Arap kabile reisleri tarafından kabul edildi. Buna göre, Ebû Rekve Fazl'a hücum edince, Araplar bozulup geri çekileceklerdi. Fakat Mâzî, durumu derhal Fazl'a bildirerek bu planı bozdu. Arapların, aldıkları kararı uygulayacakları gün Fazl, gizli anlaşmayı gerçekleştiren kabile reislerini yemeğe davet ederek onları oyaladı ve Ebû Rekve üzerine bir birlik sevketti. Hâkim'in ordusundaki Arap askerlerin, reislerin aldıkları karardan haberleri olmadığı için durum, Benî Kurre'nin beklediğinin aksine gelişti. Bu arada Fazl, bizzat kendisi de harekete geçti. Üzerinde anlaştıkları hususu uygulamanın artık mümkün olmadığını anlayan kabile reisleri ister istemez savaşa tutuştular. Fazl, Ebû Rekve'ye taze kuvvet gelmesi sonucu tekrar geri çekilmek zorunda kaldı³⁵.

Fazl'ın güç durumda kaldığını öğrenen Hâkim Biemrillah, bu defa dört bin süvariden oluşan bir askerî birlik hazırlayarak gönderdi. Bu birliğin gelişinden haberdâr olan Ebû Rekve, önce bunun işini halletmek üzere Kahire'ye doğru hareket etti. Fazl'ın haber alamaması için de yolları kesti. Mâzî de Fazl'a ancak iş isten geçtikten sonra haber verebildi. Ebû Rekve, süratli bir şekilde Cîze'ye kadar ilerleyerek, burada Hâkim'in gönderdiği süvari birliğine saldırdı ve bin kişiyi kılıçtan geçirdi. Bu olayın haberi Kahire'ye ulaştığında halk korkuya kapıldı. Şehirde panik arttı, fiyatlar yükseldi³⁶. İbn Tağrıberdî, Hâkim'in tam bu esnada Şam'a kaçmaya teşebbüs ettiğini, hatta bu amaçla hazinesini Bilbîs'e naklettiğini, ancak tavsiye üzerine bundan vazgeçtiğini kaydetmektedir³⁷. Ancak diğer kaynakların verdiği bilgilerden, Hâkim'in bilakis sebât ettiği, halkı cihâda teşvik ettiği ve Ebû Rekve'nin yenilmesine kadar metanetini koruduğu anlaşılmaktadır.

Hâkim Biemrillah, Ebû Rekve'nin Kahire yakınlarına kadar sokulduğunu ve gönderdiği süvari birliğini de yendiğini öğrenince, son kozunu kullanmak üzere yanında bulunan askerleri de gönderdi. Ayrıca Fazl'a, onun emrindeki birliklere moral vermek maksadıyla açık bir mektup göndererek Ebû Rekve'nin mağlup edildiğini yazdı. Bu mektubu komutanlara okumasını istedi. Fakat gizlice gönderdiği mektupta gerçek durumu bildirdi.

35. İbnü'l-Esir, IX, 200, 201.

36. el-Makrîzî, *İttîâzu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimme'l-Fâtumiyîn* tah. Cemâluddîn eş-Şeyyâl, Kahire 1948, 304.

37. İbn Tağrıberdî, IV, 212.

Cîze'ye, pramitlerin yanına karargâhını kuran Ebû Rekve, buradan, es-Sebha³⁸ adlı ağaçlık bir yere hareket etti ve askerlerinin bir kısmını ağaçların arasına yerleştirerek Fazl'ın ordusuna karşı pusu kurdu. Bu arada bir grup askerini Fazl'a karşı hücum ettirip, geri kalanlara da sahte bir geri çekilme hareketi yaptırdı. Bununla, Fazl'ın ordusunu pusuda bekleyen askerlerinin üzerine çekmeyi ve bu suretle onu imha etmeyi planlamıştı. Fakat pusuda bekleyen askerler, bunu gerçek bir bozgun zannedip paniğe kapılarak geri çekildiler. Bu durum, Ebû Rekve'nin son anda yenilmesine yol açtı. Fazl'ın askerleri, Ebû Rekve'nin ordusundan binlerce kişiyi öldürdüler. Ebû Rekve, maiyetinde bulunan Benî Kurre'ye mensup askerlerle karargâhına çekildi. Mâzî, Ebû Rekve'ye başının çaresine bakmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Ebû Rekve önce Feyyum'a³⁹, oradan da Nûbe'ye⁴⁰ kaçtı. Bu sonuncu bölgenin sınırında bulunan "Hısnu'l-Cebel"⁴¹ adlı kaleye vardığında, kendisini Hâkim Biemrillah'ın elçisi olarak tanıttı ve Nûbe Meliki ile görüşmek istediğini söyledi. Kale komutanı, Melik'in hasta olduğunu, bu sebepten, görüşmek için izin alınması gerektiğini ifade etti. Bu esnada, Kahire'ye altıbin insan başı ve yüz esir gönderdikten sonra⁴² Ebû Rekve'nin izini sürmeye başlayan Fazl'ın elçisi, kale komutanına gelerek olayın gerçek yüzünü anlattı. Bunun üzerine kale komutanı, Ebû Rekve'yi gözetim altına alarak durumu Melik'e arzetti. Melik, Ebû Rekve'nin Fazl'ın elçisine teslim edilmesini istedi. Fazl, Ebû Rekve'ye iyi davrandı, ikramda bulundu ve karargâhında misafir etti⁴³. Fazl'ın, Ebû Rekve'nin intihar etmesinden korktuğu için ona iyi davrandığı söylenmektedir. Çünkü Fazl, onu Hâkim'e canlı olarak teslim etmek istiyordu⁴⁴.

Ebû Rekve, Hâkim'e bir mektup yazarak bağışlanmasını istedi. Mektupta şöyle diyordu:

- "Efendimiz! Günah büyük, fakat senin affın daha büyüktür. Öfken onu helal saymadığı müddetçe kan davası haramdır. Ben iyilik de yaptım, kötülük de. Fakat sadece kendime zulmettim. Yaptığım kötü işler beni mahvetti"⁴⁵.

38. İbnü'l-Esîr, IX, 201.

39. Yâkût, IV, 286; el-Makrîzî, 304.

40. Mısır'ın güney, Sudan'ın kuzey kısmını içine alan geniş bölge (Yâkût, V, 308).

41. İbnü'l-Esîr, IX, 202.

42. el-Makrîzî, 304.

43. İbnü'l-Esîr, IX, 201-202.

44. İbn Tağrıberdî, IV, 216.

45. İbnü'l-Esîr, IX, 202.

Hâkim Biemrillah, Ebû Rekve'yi affetmeye yanaşmadığı gibi, zaferi kutlamak maksadıyla Kahire'yi mükemmel bir şekilde süsletti. Ebû Rekve, iki hörgüçlü bir deveye bindirilerek başına bir de kukulata giydirildi. Kahire'de Ebzârî adında yaşlı bir şahıs vardı. Biri si isyan ettiği zaman, Ebzârî kukulata yapar, onu kumaş boyasıyla boyayarak âsînin başına giydirir, özel olarak eğittiği bir maymunun eline kırbaç vererek isyankârı kırbaçlatırdı. Ebzârî'ye bu iş için yüz dinar ve on parça kumaş verilirdi. Ebzârî, maymunla birlikte Ebû Rekve'nin arkasına bindirildi. Maymun Ebû Rekve'yi kırbaçlıyordu. Son derece güzel süslenmiş onbeş fil, konvoyun önünden gidiyor, Türkler'den ve Deylemlilerden oluşan silahlı süvariler Ebû Rekve'nin etrafında yürüyorlardı. Hâkim, "Bâbu'z-Zeheb" adlı mevkide yüksekçe bir yere çıkarak konvoyun Kahire'ye girişini seyretti⁴⁶. Ebû Rekve bu şekilde Kahire sokaklarında teşhir edildi. Hâkim, Ebû Rekve'nin Reydân Mescidi'nin⁴⁷ yanına götürülerek boynunun vurulmasını emretti. Kaynaklarda Ebû Rekve'nin, öldürüleceği yere varmadan önce öldüğü kaydedilmektedir⁴⁸. Ebû Rekve'nin başı, cesedinden ayrılarak Hâkim'e götürüldü. Cesedi de bir ağaca asılarak yakıldı (27 C.Âhir 397/20 Mart 1007)⁴⁹. Hâkim, Ebû Rekve tehlikesinden Fâtımî Devleti'ni kurtaran Fazl b. Abdullah'ı önce mükâfatlandırdı, hatta hastalandığında iki defa ziyaretine gitti. Ancak iyileşince onu da öldürdü⁵⁰. Kaynaklar, Hâkim'in Fazl'ı öldürmesinin sebebi hakkında bilgi vermemektedirler. Hâkim'in, bu başarılı komutanı, ileride kendisine rakip olabileceği endişesiyle öldürmüş olabileceğini belirtmek burada yerinde olacaktır.

Görüldüğü gibi Ebû Rekve isyanı, Fâtımî Devleti'nin varlığını tehdit etmiş olan en ciddî ayaklanmalardan biridir. Nitekim Ebû Rekve, hareketin başlamasından iki yıl gibi kısa bir süre zarfında Fâtımî ordularını teker teker yenerek Kahire yakınlarına kadar ilerleyebilmiş, devletin başşehrini ele geçirmek üzere iken bir taktik hatası sonucu hezimetle uğramıştır.

Ebû Rekve'nin, dinî ilimleri tahsil ettiği, İslâm dünyasını iyi tanıdığı ve en önemlisi de Benî Ümeyye'nin genelde sahip olduğu

46. İbn Tağrıberdî, IV, 216-217.

47. İbn Tağrıberdî, IV, 217.

48. İbnü'l-Êsîr, IX, 203; İbn Tağrıberdî, IV, 217.

49. İbn Hallikân, V, 297.

50. İbnü'l-Êsîr IX, 203; İbn Tağrıberdî, IV, 217; İbnü'l-Îmâd, III, 148; ez-Zehebî, II, 190; İbn Kesîr, IX, 337; İbn Haldûn, IV, 59.

idarecilik ve komutanlık vasıflarını taşıdığı göze çarpmaktadır. O, başlangıçta, muhtemelen hareketine sağlam bir dayanak oluşturmak amacıyla, Endülüs halifesi II. Hişam adına halktan biat almış, fakat kısa bir süre sonra kendi adına hareket etmeye başlamıştır. Nitekim adına para bastırması ve kendisini "Emîru'l-Mü'minîn" ilan etmesi, bağımsız bir devlet kurmak istemesinin en açık tezahürlerindedir. Onun bu dönemde Endülüs Emevî Devleti'nden bağımsız bir devlet kurmaya teşebbüs etmesi tabii bir durumdur. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, Ebû Rekve'nin ayaklandığı dönemde Endülüs'te Emevî Ailesi'nin gücü zayıflamıştı; devrin Emevî halifesi, makamında sembolik olarak oturmakta ve devlet işlerini Âmirî Âilesi yürütmekte idi. Diyebiliriz ki, şayet Ebû Rekve başarıya ulaşabilse idi, belki de hicrî V. milâdî XI. yüzyılın başlarında Mısır, Kuzey Afrika ve Hicaz'ı da hâkimiyeti altına alacak bir Emevî devletinin kurulması söz konusu olabilecekti. Mamafih, her ne kadar Ebû Rekve hareketi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa dahi, Kuzey Afrika ve Mısır'da, bir Ümeyyelinin hicrî IV. asrın sonları gibi geç bir dönemde isyana teşebbüs edip Fâtımî Devleti'ni sarsmaya çalışması son derece dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu hareket, Emevî ruhunun o dönemde hâlâ canlı kaldığının en güzel bir örneğini teşkil etmektedir.